

**The Middle Class
and the Project for
Modernizing
Romania
(1900-1940)**

How historically the middle class appeared in Romania, the generating factors and their consequences are approached in this study. The analysis is focussed on the period 1900-1940, and is put in a comparative framework, various references being made to the developments of middle class in other European countries. The distinction between urban and rural middle class helps to better structure the data and to refer extensively to the differentiating roles played by these categories in Romania between the two World Wars.

CLASA MIJLOCIE ȘI PROIECTUL MODERNIZĂRII ROMÂNIEI (1900-1940)

LIVIA POPESCU

Controversele privind definirea clasei mijlocii, compoziția și rolul său în structura de clasă reiau și astăzi temele care i-au opus în secolul al XIX-lea pe principalii teoreticieni ai societății moderne: Karl Marx, Max Weber, Georg Simmel. În ultimii ani resuscitarea interesului pentru problematica acestei clase poate fi constatătă pe diverse meridiane ale cercetării științifice. Studii recente indică atât preocuparea pentru specificitatea națională sau regională cât și aspirația spre abordarea comparativă¹.

Plasându-se în tradiția consolidată de J. Habermas, un număr important de cercetători au optat pentru analiza procesului de formare a clasei mijlocii în relație cu constituirea societății civile și problematica modernizării. Din această perspectivă emergența societății civile, definită ca "parte a societății care stă pe poziții opuse structurii politice", este produsul tranzitiei de la societatea tradițională la cea modernă². În același timp și în strânsă dependență de distincția economic/politic tranzitia la modernitate înseamnă deopotrivă separarea domeniilor privat și public.

Condițiile sociologice specifice constituirii sferei publice ca element al domeniului politic sunt esențiale pentru relația dintre societatea civilă și clasa mijlocie. Conform principiului stipulat în unele lucrări kantiene și care reprezintă punctul de plecare al analizei lui Habermas, aceste condiții se bazează "pe relații sociale care se stabilesc între posesorii de marfă aflați în

CLASA MIJLOCIE ȘI PROIECTUL MODERNIZĂRII ROMÂNIEI

competitie liberă". Condiția apartenenței la publicul angajat în dezbaterea politică critică era deci posedarea unei proprietăți private. Doar în cazul acestor persoane există acea autonomie ancoreată în sfera schimbului de mărfuri, care poate sustine interesul pentru păstrarea sa ca sferă privată. Această viziune kantiană a inspirat de fapt constituțiile și legislațiile electorale ale majoritatii statelor liberale din Europa. Ca urmare, până la primul razboi mondial, nu numai drepturile cetățenesti ci, mai general, dreptul la auto-realizare și participarea la viața comunității erau legate de proprietate ca garanție a independentei individuale și de educație ca precondiție a participării la dezbaterea publică și/sau luarea deciziilor¹.

În consecință, atât participarea ca actor independent la gestiunea unui economie separat de politică cât și accesul la dezbaterea critică a problemelor de interes public erau limitate la anumite segmente sociale, chiar dacă unele discursuri fac referire la universalitatea acestor drepturi. Acest lucru devine evident atunci când extindem analiza la problematica cetățeniei. „Publicul «ființelor umane» angajate în dezbaterea rational-critică s-a constituit, spune Habermas, într-unul al «cetățenilor»². Calitatea de cetățean în sensul depășirii condiției de „supus al statului” este, așa cum o dovedesc majoritatea scrisorilor de până la 1848, strâns legată de condiția de „burghez”.

Se poate spune deci, în acord cu autorii menționați, că procesele de formare și dezvoltare a clasei mijlocii sunt indisolubil legate de procesul prin care societatea civilă s-a constituit ca sferă “a autonomiei private” în raport cu statul.

Temele enunțate sunt de o actualitate incontestabilă datorată în primul rând schimbărilor survenite după 1989 în Europa Centrală și de Est. Tările din această zonă parcurg astăzi o tranziție care este cea de la “comunism”, “totalitarism”, “socialism de stat” sau “colectivism

burocratie de stat” la un sistem democratic, bazat pe economia de piata. Diferențele privind ritmul actual ca și perspectivile acestor tranziții în țările amintite par să depindă de o serie de caracteristici istorice ale societăților respective. Într-acesta se menționează, frecvent, gradul de modernizare, experiența economiei de piată, procesul de imburghizare, situația organizațiilor civile. Evoluțiile în aceste domenii, atât în istoria mai îndepărtată (de la sfârșitul secolului XIX până la instaurarea comunismului), cât și în istoria recentă (regimul comunist) au constituit repere esențiale în analiza comparată a tranziției și în elaborarea unor programe.

Contribuția la cunoașterea situației clasei mijlocii românești din prima jumătate a secolului XX răspunde numai, parțial, logicii enunțate mai sus. Din istoria comună a clasei mijlocii și societății civile în contextul modernizării a fost decupat, din rațiuni analitice, doar primul element. În privința celuilă de al doilea, clarificările se amâna pentru mai târziu.

Emergenta clasei mijlocii românești este un proces care confirmă modelul pus în evidență pentru țările din Vestul Europei. Este vorba în primul rând despre contribuția esențială a industrializării și urbanizării la apariția și expansiunea acestei clase. Numerosi autori interbelici au remarcat de altfel relația dintre forța clasei mijlocii și stadiul modernizării societății românești. Constituția relației menționate a fost deosebit de acută în epocă și de aceea nu putine sunt scrisorile în care analiza configurației economico-sociale are drept scop sustinerea prin pledoaria politică a dezvoltării categoriilor mijlocii. Pentru a putea situa mai exact societatea românească pe coordonatele modernizării, abordarea sa în contextul european este indispensabilă.

La începutul secolului douăzeci numărul țărilor ce pot fi caracterizate ca urbane este relativ mic. Trecând în revistă

ratele urbanizării în diverse societăți europene vom avea imaginea unor variații considerabile care în 1910 merg de la 50% (Marea Britanie) până la 7% (Yugoslavia). România se situează între aceste două extremități cu o pondere a populației urbane de 19%⁷.

Distribuția forței de muncă între sectorul primar (agricultură și silvicultură), sectorul secundar (energie, minerit, industrie manufacturieră și construcții) și sectorul terțiar (comerț, comunicații, credit și asigurări, sănătate, științe, educație, administrație publică, etc.) este considerată ca unul dintre cei mai importanți indicatori ai tranziției de la societatea tradițională (preindustrială) la cea modernă (industrială). Majoritatea țărilor europene

au urmat același model de dezvoltare chiar dacă ritmurile și amplitudinea schimbărilor au variat. Pondera agriculturii atât ca sursă de venit cât și ca ocupație a scăzut continuu iar cea a industriei, după o creștere inițială, s-a diminuat cedând locul serviciilor care s-au extins constant.

Diferențele existente între principalele regiuni erau considerabile la începutul secolului și ele s-au menținut în perioada interbelică. Datele prezentate sintetic de G. Ambrosius și B.H. Hubbard indică nu doar decalajul major dintre două zone distincte sub raportul dezvoltării (Nord și Vest/Sud și Est) ci și diferențe semnificative între regiunea sudică și ceaestică.

Tabel 1. Distribuția sectorială a populației active pe regiuni (1910, 1930)

Sector	A		I		S	
	1910	1930	1910	1930	1910	1930
Regiunea						
Vestică	30	20	41	41	29	39
Sudică	55	46	20	26	25	28
Estică	80	65	8	17	12	18

Trecând de la comparații interregionale la cele între țări, prezentarea României în contextul zonei geopolitice a

Estului European permite o mai corectă apreciere a gradului său de modernizare.

Tabel 2. Distribuția sectorială a populației active pe țările Europei de Est (1910, 1930)

Sector	A		I		S	
	1910	1930	1910	1930	1910	1930
Țări						
Polonia	77	66	9	17	14	17
Yugoslavia	82	78	11	11	7	11
România	80	77	8	9	12	14
Cehoslovacia	40	37	37	37	23	28
Ungaria	58	53	20	24	22	23
Bulgaria	82	80	8	8	10	12

Modificările raporturilor intersectoriale au avut consecințe importante pentru compoziția forței de muncă. Între acestea au fost remarcate scăderea ponderii forței de muncă familiale (neplătită) și a lucrătorilor independenți ca urmare a

diminuării importanței agriculturii. Pe de altă parte a crescut numărul salariaților ca și al celor cu activități non-manuale. Aceste aspecte au implicații directe pentru problematica clasei mijlocii⁸.

CLASA MIJLOCIE ȘI PROIECTUL MODERNIZĂRII ROMÂNIEI

Clasa mijlocie rurală

Deși majoritatea cercetătorilor consideră aparțința, dar mai ales expansiunea segmentului mijlociu al structurii de clasă ca fiind caracteristice spațiului urban modern, există totuși în literatura de specialitate analize dedicate claselor mijlocii din mediul rural. Acestea sunt compuse atât din agricultorii independenți, deci din cei cu ocupări rurale tradiționale cât și din categorii occupationale urbane care se stabilesc în număr tot mai mare în zona rurală (preoți, negustori, profesori, ingineri). Dacă apartenența agricultorilor independenți la clasa mijlocie este acceptată pentru societățile cu o rată înaltă a urbanizării (de exemplu, Marea Britanie), ca este cu atât mai legitimă în România unde la începutul secolului populația rurală atingea 80%. Aspectele critice ale unei analize de acest gen se referă la criteriile de delimitare a stratului mijlociu în ansamblul populației sălăjene.

Primul criteriu operant este diminuarea proprietății agrare. Utilizarea acestui criteriu nu este însă lipsită de dificultăți întrucât autorii epocii nu au opinii identice despre întinderea proprietății mijlocii. Există totuși un consens în privința faptului că numărul proprietarilor din această categorie este relativ mic. Această situație este generată de cele două fenomene analizate detaliat în scările perioadei antebelic: pe de o parte tendința spre fărâmîtarca proprietății sălăjene și pe de altă parte concentrarea marii proprietăți în latifundii. Din acest punct de vedere, conform aprecierii lui C.D. Creangă, România deține o poziție singulară în Europa: "În nici o țară agricolă proprietatea sălăjenească nu este așa îmbucătătită ca în România; pe de altă parte, în nici o țară, fie ca agricolă sau industrială, proprietatea mare nu este așa concentrată, sub formă de latifundii ca în România, nici chiar în Rusia". Rezultatul este că în spațiul dintre

numărul foarte mare de proprietăți sălăjenești de până la 10 ha și cel foarte mic de peste 100 ha nu găsim la 1900 decât 3,66% din numărul total al proprietarilor¹⁰. Într-un alt studiu publicat în 1906 se propune însă o imagine ușor diferită despre stratificarea lumii satelor: G.D. Scraba ajunge la concluzia că numărul capilor de familie aflați în categoria "fruntași" reprezintă 16% iar cei din categoria "mijlocași" 44% din populația sălăjenească¹¹. Chiar dacă pot fi puse în discuție unele dintre criteriile care au stat la baza acestei tipologii, trebuie menționat că și alți autori susțin ideea că "țărani, deveniți proprietari, tind să se identifice ca poziție economică cu mica burghezie, diferențiindu-se economic și social de acea parte a țărănimii lipsită de pământ"¹². Obiectul unor interpretări diferite îl constituie limitele minimă și maximă ale proprietății mijlocii. Unii autori consideră că limita minimă ar fi de 5 ha, dar ea pare să fie mai degrabă teoretică întrucât capacitatea loturilor din categoria 5-10 ha de a asigura independența economică a gospodăriei este discutabilă. Într-o cercetare realizată în anii 1933-1937 de către un colectiv al Institutului de Cercetări Agrare și citată de V. Madgearu se formulează concluzia că numai de la "10 hectare în sus producția agricolă este capabilă să procure gospodăriile sălăjene proprietățile necesare pentru trai". Autorii studiului respectiv utilizează termenul de exploatare mijlocii cu referire la cele aflate în categoria 20-40 hectare, care, pe lângă o producție agricolă excedentară în raport cu nevoile gospodăriei, beneficiază și de un venit anexă important, provenit mai ales din exploatarea "morilor și fierastraielor"¹³.

Evoluțiile politice și economice influențate decisiv de dispozițiile constituționale din 1917, legea agrară din 1921 și actele legislative din 1929 au condus la o creștere procentuală a proprietăților între 5 și 100 ha ca și la o mai mare diferențiere în interiorul acestei categorii.

Tabel 3. Distribuția proprietăților în funcție de suprafață

suprafața	anul	1900	cumulat ctg. mijl.	1940	cumulat ctg. mijl.
0-5 ha	1900	87,87	11,69	74,9	24,7
5-10 ha		8,03		17,1	
10-20 ha		3,43		5,5	
20-50 ha				1,7	
50-100 ha		0,23		0,4	
100-500		0,25		0,3	
peste 500		0,15		0,1	

Se observă din examinarea tabelului 3 că între anii 1900 și 1940 transformările din structura populației agrare au constat din dublarea ponderii proprietăților cuprinse între 5 și 50 de ha și o scădere corespunzătoare a celor din categoria 0-5 ha. Ca urmare a creșterii numărului de proprietăți de 5-10 ha și a evaluării mai riguroase a potențialului lor economic, în analizele de la sfârșitul deceniului patru acestea sunt denumite gospodării "tipic țărănești" sau "potrivite", iar denumirea de "mijlocie" desemnează proprietăți de peste 10 ha. Ideea este împărtășită atât de V. Madgearu cât și de Petre Rădulescu. Cei doi nu optează însă pentru aceeași limită superioară a proprietății mijlocii, primul propunând 25 ha iar cel de-al doilea 50 ha¹⁴. Marginile acestea sunt însă inferioare celei de 100 ha susținută de C. Garoflid în studiu apărut la 1926¹⁵.

Așadar, conform opiniei economiștilor și sociologilor vremii, proprietatea asupra pământului ar putea justifica apartenența la clasa mijlocie rurală dacă posesiunea are o întindere de peste 5 ha și sub 100 ha. În cazul acceptării acestor limite foarte largi, numărul proprietăților mijlocii a trecut de la 11,7% în 1900 la 24,7% în 1940. Adoptând versiunea mai restrictivă (10-50 ha) în definirea acestui tip de proprietate, ponderile în structura posesiunilor asupra pământului sunt de

3,43% (în 1900) și respectiv 7,2% (în 1940).

Întinderea lotului posedat este însă doar unul dintre indicatori și a rămâne la el însemnat să simplificăm definirea categoriei mijlocii din mediul rural. Un alt aspect caracteristic este cel al modalității de exploatare a pământului. Neavând în general mână de lucru suficientă în cadrul gospodăriei, deținătorii proprietății mijlocii angajează zilieri și/sau folosesc utilaj cu tractiune mecanică sau animalieră¹⁶.

Problematica clasei mijlocii rurale este dezbatută în România interbelică ca și în alte țări în contextul tricerii de la o economie și societate tradiționale de tip feudal la cele de tip capitalist, moderne. Semnificația apariției și consolidării proprietății mijlocii este pentru cei mai mulți dintre autori aceea a pătrunderii elementelor capitaliste în agricultură. Referindu-se la "revoluția agrară" inițiată prin măsurile politice și legislative imediat postbelice, V. Madgearu este de părere că aceasta a exprimat tendința, deja manifestată în alte țări, de înlocuire a proprietății de exploatare cu proprietatea țărănească de muncă. Noul regim de proprietate contribuie, după părerea autorului, la formarea unei piețe și deci la consolidarea economiei capitaliste, iar în planul structurii favorizează crearea unei "clase de mijloc" de proprietari¹⁷. C. Garoflid apreciază că "singura burghezie

CLASA MIJLOCIE ȘI PROIECTUL MODERNIZĂRII ROMÂNIEI

normală a unui stat agricol" este aceea care se întemeiază pe proprietatea "mijlocie" și într-un anumit sens o opune pe aceasta burgheziei financiare și industriale a cărei dezvoltare, deși legitimă, constituie un proces de lungă durată¹⁸.

În *Problemele de bază ale României*, L. Pătrășcanu acordă o atenție specială unei categorii considerate distincte: chiaburii. Aceștia sunt posesori ai proprietăților cuprinse între 10 și 50 ha și care, deși prin ocupări și mod de viață au rămas parte integrantă a țărănimii, reprezintă "elementul capitalist înăuntru satului". "Elementul chiabur, susține acest autor, își trage veniturile din exploatarea muncii învoite, apoi din camătă, din negoț în legătură cu produsele solului"¹⁹.

În total dezacord cu autorii menționați până acum se află M. Manoilescu, autorul studiului *Rostul și destinul burgheziei românești*. În contextul tezei sale despre "caracterul inorganic" al capitalismului românesc, el consideră că agricultura românească este nu doar "necapitalistă" ci chiar "anticapitalistă". Deși apreciază global că "masele noastre țărănești (...) trăiesc o viață aparte, neintegrată nici ca producție nici ca spiritualitate în capitalism", M. Manoilescu admite existența unei excepții: țărani ardeleani. Pe acesta îl vede, ca "agonisitor și consumator, mai aproape din punct de vedere spiritual de burghezie". Structura proprietății din zona Ardealului a permis formarea unei "țărănim bogate și a unei clase intelectuale nedetașate de dânsa" care au constituit "un mediu social favorabil virtuților burgheze"²⁰. De altfel, constatarea că sistemul stratificării sociale din Transilvania prezintă anumite particularități în raport cu cel din Vechiul Regat fusese făcută cu un deceniu înainte și de C. Garofild. "În Ardeal, spune acesta, (...) există o clasă mijlocie rurală mult mai dezvoltată ca la noi".

Preocuparea pentru teme ca rolul proprietății mijlocii, formarea clasei

mijlocii și dezvoltarea capitalismului în România este constantă la economistii și sociologii interbelici. Într-un mod caracteristic epocii, concluziile analizelor științifice sunt integrate unui militantism social și politic. Pledoariile pentru o politică favorabilă consolidării și dezvoltării clasei mijlocii au fost numeroase. Argumentele vehiculate sunt dintre cele mai diverse: economice, sociale, politice și culturale.

Alexandru Alimăneștiu susține că proprietatea rurală mijlocie este "temelia unei țări agricole" care, dacă este bine utilizată, produce mai mult și ocupă brațele familiei" și deci "cu cât numărul acestor proprietăți va fi mai mare cu atât va fi mai sigură existența unei țări". Considerațiile au uneori și o nuanță de apreciere morală: proprietatea mijlocie reprezintă "temelia celei mai sănătoase stări sociale"²¹.

C. Garoflid are în vedere mai ales elementele de ordin politic sustinând triada proprietate mijlocie - clasa mijlocie - democrație: "ridicarea clasei mijlocii rurale este singura cale pentru realizarea instituțiilor politico-juridice liberale de la noi" iar "democrația în țările agricole nu este reală decât rezemată pe proprietatea mijlocie". În opinia acestui autor, independența economică garantată de posedarea unei proprietăți mijlocii face posibilă emanciparea politică și deci participarea țărănimii la controlul vieții publice²².

În multe dintre aceste pledoarii, pe lângă dezideratul modernizării apare referință implicită sau explicită la interesele naționale: "interese politice și naționale cer crearea unei proprietăți rurale de mijloc"²³.

Clasa mijlocie urbană

Imprecizia terminologică este caracteristică analizelor consacrate clasei mijlocii în prima jumătate a secolului XX.

Principala sursă de ambiguitate se datorează suprapunerii noțiunilor de burghezie și clasă mijlocie în conștiință epocii. Autorii români din perioada la care ne referim nu constituie o excepție în această privință, ei împărțând cu omologii lor din alte țări europene această trăsătură. De altfel, studiul *The Middle Classes in Europe 1789-1914* conține constatarea că termenii "burghezie" și "clasă mijlocie" erau interșanjabili în secolele XVIII-XIX²⁴. În cazul României, unde procesul modernizării a demarat mai târziu decât în Europa Occidentală, stratificarea socială de tip capitalist este incipientă la începutul secolului XX. De aceea interșanjabilitatea celor două concepte se menține în gândirea social-politică mult după 1900.

Spre deosebire de lumea rurală, cea urbană a fost în mai mică măsură obiect de analiză în primul deceniu al secolului. Nu prea numeroasele referiri la clasa mijlocie urbană au ca notă comună dezplângerea inconsistenței acesteia. "Clasa mijlocie este încă prea slabă și prea neânsemnată la noi" scrie St. Antim la 1906²⁵. Alți autori au în vedere dimensiunea etnică în problematica acestei clase. Într-unul din studiile sale, Radu Rosetti afirmă că în România clasa mijlocie este în mare măsură neromânească. Ponderea mică și forța economică redusă a negustorilor și meșteșugarilor de origine etnică românească sunt explicate prin nivelul scăzut de instrucție al acestora și insuficiența capitalului²⁶. La rândul său, G.D. Creangă constată că "industria noastră e în genere puțin dezvoltată" iar "industria și comerțul, aşa mici cum le avem", se află în proporție de 47,10% în mâinile străinilor²⁷. Pledoaria lui C. Alimăneșteanu pentru dezvoltarea industriei și comerțului conține în afara motivațiilor economice și numeroase referiri la interesul național sau la "propășirea noastră ca element etnic

românesc". Autorul afirmă fără echivoc că dezvoltarea țării este imposibilă în afara creșterii sectoarelor secundar și terțiar ale economiei, solicitând intervenția statului în acest sens. Clasa de mijloc românească, apărută ca urmare a unei asemenea politici, ar permite, susține C. Alimăneșteanu, așezarea "temeliei statului român pe baze solide și trainice"²⁸.

Pentru a conferi mai multă rigoare acestei reconstituiri a situației clasei mijlocii este necesară discutarea aspectelor concrete ale compozitiei acesteia. Între mențiunile cele mai timpurii se află cea a lui Radu Rosetti cu privire la negustori și artizani. Pentru același moment istoric s-ar mai putea adăuga definiția dată de C. Alimăneșteanu: clasa de mijloc este clasa "industriașilor, meseriașilor și comercianților"²⁹.

Începând cu 1910 devine mai frecventă utilizarea termenului de burghezie și clasă burgheză. D. Drăghicescu afirmă că burgheziei "i s-au alipit ... toți slujbașii și toate profesiile liberale din orașe" iar cu timpul "proprietarii mijlocii de la țară și slujbașii sătești se apropiaseră tot mai mult de burghezia orașelor și, prin cultura lor, prin traiul și portul lor se identificaseră tot mai mult cu aceștia". Ca urmare, autorul include în burghezie "toți orășenii proprietari mari sau mici, toți industriașii mari sau mici, toți patronii de prăvălie sau întreprinderi comerciale, toți patronii meseriași, toți salariații statului, toate profesiile liberale" cărora li se adaugă proprietarii rurali mari și mijlocii, "albăstrimea de la sate" și o bună parte din "slujbașii satelor"³⁰. Această enumerare în care marii proprietari și marii industriași figurează alături de categorii care aparțin straturilor intermediare (proprietari mijlocii, patroni de prăvălie, meseriași, profesii liberale etc.) nu constituie o excepție în literatura sociologică a epocii.

Spre deosebire de societățile europene moderne unde structurile de clasă

CLASA MIJLOCIE ȘI PROIECTUL MODERNIZĂRII ROMÂNIEI

rezentau în perioada interbelică o anumită stabilitate în zona superioară și inferioară, România se afla în plin proces de diferențiere socială. Așa se explică insuficiența delimitare a granițelor de clasă în literatura de specialitate. Opinia lui Drăghicescu despre caracterul deschis ("pe ambele părți, de sus și de jos") al burgheziei românești³¹ nu este în totală contradicție cu concluzia autorilor occidentali privind "gradul slab de închidere socială" al clasei mijlocii, dar nu poate fi vorba despre o identitate de poziții. În cazul societăților europene moderne se apreciază că segmentul superior al ierarhiei sociale are un caracter închis și, corespunzător, mobilitatea ascendentă a clasei mijlocii este limitată³². În privința fluidității graniței de jos a clasei mijlocii opinia formulată de sociologul român este în acord cu concluziile analizelor occidentale.

Două decenii mai târziu, M. Manoilescu prezintă o vizion mai nuanțată decât predecesorii săi asupra stratificării sociale. În concepția sa, burghezia ca clasă socială este formată din două categorii: "burghezi propriu-zisi" și "pseudo-burghezi". Primii sunt cei care "organizează și dirijează munca și producția națională", pe când celorlalți le revine doar "realizarea cadrului și condițiilor necesare acestor activități, fie în afara fie înăuntrul Statului"³³. În condițiile de atunci ale României, burghezia ar fi trebuit să îndeplinească o serie de funcții economice și sociale. Autorul menționează că în plan economic industrializarea reprezenta "opera de căpenerie". Concepție mai degrabă ca deziderate ale rolului burgheziei în raporturile sale cu alte clase sociale, funcțiile sociale includ și "ajutorarea clasei mijlocii". Această caracterizare indică faptul că faza tratării nediferențiate a celor două clase a fost depășită. Totuși, definiția clasei mijlocii nu căștigă în rigurozitate întrucât autorul ca element distinctiv doar poziția

acesteia în raport cu burghezia: clasa mijlocie este compusă din "aspiranți - burghezi și auxiliari ai burgheziei"³⁴. Pe baza unei asemenea definiții este foarte dificilă dacă nu imposibilă delimitarea "pseudo-burghezilor" de membrii clasei mijlocii. În ambele cazuri este prezentă aspirația spre ascensiune socială iar activitățile specifice acestor categorii socio-ocupaționale pot fi apreciate ca "auxiliare" în raport cu cele ale burghezilor propriu-zisi.

Ambiguitatea se menține și atunci când sunt luate în discuție categoriile care compun cele două clase. Astfel, la vârful piramidei sociale sunt plasați "marii industriași; marii comercianți; bancheri; marii agricultori". Pe treapta următoare, aparținând tot burgheziei, se află acei ingineri și economisti care exercită funcții economice private. Restul - profesiile independente aflate în slujba Statului, înalte funcționarii publici - intră în compozitia "pseudo-burgheziei". Aceștia, într-o măsură și mai mare decât burghezii propriu-zisi, apar ca "un stat major consacrat exclusiv orașelor și intereselor lor"³⁵. Între granițele clasei mijlocii urbane, deși autorul nu oferă suficiente detalii, par să rămână patronii întreprinderilor mici și mijlocii, funcționarii publici de rang mediu, artizanii independenți, vânzătorii. Aceleași categorii fac și obiectul analizei lui L. Pătrășcanu care, în tradiție marxistă, le consideră ca aparținând micilor burghezi³⁶.

Contribuția lui M. Manoilescu la analiza structurii sociale interbelice are, în ciuda unor aspecte discutabile, o valoare teoretico - metodologică comparabilă studiilor prezentate în subcapitolul anterior.

Principala neconcordanță existentă între schema cu care operează autorul român și celelalte două provine din încadrarea diferită a profesiilor independente sau "clasa profesională", cum au numit unii sociologi această categorie.

M. Manoilescu le include fie în rândurile burgheziei propriu-zise (o minoritate), fie în cele ale pseudo-burgheziei (majoritatea) în timp ce A. Jackson și J. Roxborough le consideră în componența claselor mijlocii³⁷. Perspectiva ultimilor doi autori fiind în fond cea care prevalează în sociologia contemporană, am utilizat-o în

analiza clasei mijlocii din România interbelică. De fapt, definițiile operaționale menționate până acum sunt într-o anumită măsură convergente. Această convergență relativă face posibilă comparațiile internaționale cu privire la situația clasei mijlocii. (A se vedea tabelul 4)

Tabelul 4. Compoziția clasei mijlocii. Prezentare comparativă a schemelor propuse de M. Manoilescu (România în perioada interbelică); Alan Jackson (Marea Britanie în perioada interbelică); Jan Roxborough (America Latină în perioada anterbelică)

burghezi propriu-zisi	economiști ingineri - execută funcții economice private <u>rentieri din această categorie</u>
pseudo burghezi	ingineri, economisti în serviciile publice, avocați, medici, universitari, prof. de liceu, funcționari publici înalți, magistrați, ofițeri, ziariști, scriitori, artiști, pensionari, rentieri din această categorie.
clasa mijlocie	patroni de intr. mici, negustori mici și mijlocii, proprietari rurali mijlocii din Ardeal măstesugari micii functionari particulari
clasa mijlocie	avocați, doctori, arhitecti, ofițeri, funcționari publici înalți, universitari, directori de școli, înalți funcționari la căile ferate, rentieri patroni de intr. mici și mijlocii, mici proprietari de magazine, fermieri independenti, artiști, muzicieni, scriitori, funcționari la bănci și societăți de asigurări, ziariști, editori
clasa mijlocie	burghezi de rang mic clasa profesională urbană poziții manageriale în industriile naționalizate negustori ambulanți, mici întreprinzători, artizani, proprietari de magazine

Cele mai importante date statistice, care permit atât estimarea globală a clasei de mijloc cât și a componentelor sale, sunt cele oferite de lucrarea **Populația României**. Analiza

recensământului din 1930 îi conduce pe autorii acestui studiu, S. Manuilă și C. Georgescu, la alcătuirea următorului tablou asupra populației active:

CLASA MIJLOCIE ȘI PROIECTUL MODERNIZĂRII ROMÂNIEI

Tabel 5. Populația activă după situația în cadrul profesiunii³⁸

Situată în cadrul profesiilor	Total		Urban		Rural	
		%		%		%
1. proprietari, rentieri, pensionari	200300	49	128100	7,0	72200	0,8
2. persoane care lucrează pe cont propriu	3321000	31,5	327200	17,9	2993800	34,3
3. liber-profesioniști	42200	0,4	25100	1,4	17100	0,2
4. salariați	1022700	9,7	589200	32,3	433500	3,6
5. ucenici		0,9		3,8		
6. altii		8,7		17,4		9,6
7. membri fam. (auxiliar)		44,1		10,7		51,1
8. servitori		2,8		9,5		1,4
9. TOTAL	10543000	100	1824000	100	8719000	100

Prin cumularea categoriilor 2-4 din tabel se poate realiza o primă evaluare a ponderii zonei de "mijloc" în structura socio-ocupațională a mediului urban: 51,6%. Configurația acestei zone, respectiv raporturile dintre diferitele sale componente, a reținut atenția mai multor cercetători. Cele mai multe comentarii au fost inspirate de numărul mare al salariaților (32,3%). S. Manuilă și C. Georgescu subliniază că acest fapt este semnificativ "pentru înțelegerea anumitor caractere specifice ale păturii mijlocii românești"³⁹. Referindu-se la acea parte a burgheziei care, negăsind alt debușeu, "se îndreaptă spre carte și funcțiuni publice" N.C. Angelescu afirma oarecum dezaprobat: "Bugetul este ţinta supremă!"⁴⁰. La rândul său, L. Pătrășcanu vede în creșterea ponderii și importanței funcționărimii expresia unei tendințe firești pentru dezvoltarea capitalismului⁴¹.

Cea de-a doua categorie importantă, "personalul care lucrează pe cont propriu", are o pondere pe total țără de 31,5%. Cea mai mare parte a celor recenzanți în această rubrică domiciliază în mediul rural (2.993.800) și sunt în principal proprietarii suprafeteelor de pământ de peste 10 ha. Lor li se adaugă meșteșugarii și

micii negustori ai satelor. În mediul urban, numărul celor care lucrează independent este mult mai redus (327.200) și reprezintă numai 17,9% din populația activă urbașă. Între aceștia se află probabil patronii celor 242.000 de întreprinderi industriale și comerciale cu maximum cinci lucrători. În 1930 întreprinderile de această dimensiune erau majoritare (aprox. 90%) în peisajul industrial și comercial românesc, fapt ce îl determină pe L. Pătrășcanu să afirmă că "mica burghezie este elementul precumpărător în structura actuală a României". Chiar dacă tendința spre concentrarea producției și capitalului era manifestă și în economia românească iar criza din 1929-30 afectase puternic sectorul întreprinderilor mici și mijlocii acesta, conform aprecierii din **Problemele de bază ale României**, își conservase o forță economică suficientă pentru a concura marea întreprindere⁴².

În sfârșit, cea de-a treia componentă a zonei "de mijloc" sunt liber-profesioniștii. Ponderea acestora în totalul populației active este deosebit de mică: 0,4% în România față de 4,6% în Marea Britanie⁴³. Numărul mic de profesii independente în raport cu țările occidentale semnifică nivelul scăzut de modernizare al

societății românești. Decalajul față de țările vest-europene este evident chiar și atunci când comparația se limitează la mediul urban unde această categorie este mai numeroasă (1,4%).

Examinarea unor aspecte, mai ales cantitative, ale stratificării sociale proprii României interbelice oferă o serie de argumente în favoarea existenței unei pături mijlocii relativ însemnate. Cu toate acestea, analiza nu poate fi considerată încheiată înainte de a aborda o problemă de ordin calitativ și anume dacă straturile sociale "de mijloc", identificate pe baza cercetărilor interbelice, constituie o clasă mijlocie în sensul occidental, modern al termenului. Răspunsul, fie el și parțial, poate fi obținut cu ajutorul acelor seturi de indicatori care și-au probat validitatea în investigarea societăților vest-europene.

Primul set ales pentru un asemenea exercițiu este cel utilizat de John Seed pentru a delimita, în cadrul societății britanice din secolul XIX, clasa mijlocie de "majoritatea truditoare". Elementele specifice celei dintâi sunt posesiunea unei proprietăți și caracterul non-manual al muncii⁴⁴. Aplicarea criteriilor propuse de autorul englez face cel puțin problematică apartenența agricultorilor independenți la clasa mijlocie pentru că în cazul lor faptului de a fi proprietar nu i se asociază întotdeauna caracterul non-manual al muncii. Cercetările efectuate în perioada interbelică au arătat că majoritatea posesorilor de proprietăți rurale mijlocii lucrau în propriile gospodării alături de zilieri. Într-o situație similară se găseau meșteșugarii care lucrau pe cont propriu. În aceste condiții, se impune concluzia că, în ciuda numărului mare de proprietari mici și mijlocii, România avea o clasă mijlocie puțin dezvoltată. Aceasta este și sensul exclamației lui M. Manolescu: "România nu este o țară de burghezi, dar este o țară de proprietari"⁴⁵.

O altă grilă utilă în analiza de față este cea propusă de autorii volumului

Introductory Sociology. Conform acestei grile, apartenența la clasa mijlocie echivalează cu prezența simultană a două condiții: proprietatea sau acele avantaje materiale care constituie premisele capacitații autoreproductive a clasei și "un nivel de educație suficient de înalt pentru a reprezenta un capital cultural"⁴⁶. Operante într-o societate cum a fost cea britanică la începutul secolului, aceste criterii sunt doar parțial satisfăcute de principalele categorii socio-ocupaționale care compuneau clasa mijlocie românească în anii 30. Datele statistice din acea perioadă arată fără echivoc că școala primară reprezenta în lumea satului nivelul maxim de instrucție și chiar și acesta era rezervat doar unei jumătăți din populația rurală. Așadar categoria agricultorilor nu putea poseda un capital cultural în sensul menționat mai sus. Existența unui astfel de capital era chiar și în lumea urbană limitată la o minoritate. Aceasta se compunea din liber-profesioniștii cu studii superioare și din ceilalți membri ai categoriilor "de mijloc" care aveau instrucție secundară (19,5%)⁴⁷.

Între clasa mijlocie caracteristică societății moderne interbelice și ceea ce analizau sub nume identic sociologii români din perioada respectivă nu există o relație de omologie nici la nivelul ansamblului și, cu o singură excepție (liber profesioniștii), nici la nivelul componentelor. Eterogenitatea păturii mijlocii, menționată și în cadrul societății occidentale, este deosebit de accentuată în România. În cazul categoriilor care compun clasa mijlocie românească nu este numai vorba despre absența aceluia mod de viață comun (muncă, consum, asociație formală și informală, organizare și strategie familială) în sensul definit de S. Blumin⁴⁸ ci și de existența unei veritabile distanțe sociale și culturale. Această distanță poate fi privită sub două aspecte: ca distanță între segmentele sociale urbane și rurale sau ca distanță între componentele același mediu.

CLASA MIJLOCIE ȘI PROIECTUL MODERNIZĂRII ROMÂNIEI

Pentru situația României esențial este primul aspect. Dacă în lumea urbană procesul de modernizare se manifestă pe mai multe planuri, lumea rurală era într-o mică măsură afectată în fundamentele sale tradiționale, precapitaliste. Evoluția "la două viteze" a societății românești este ilustrată în cel mai înalt grad de clivajul existent între profesiile independente, preponderent urbane, și agricultorii independenti. În timp ce pentru primele

apartenență la clasa mijlocie poate fi justificată, pentru ultimii această apartenență era doar potențială, de perspectivă. Considerațiile formulate de G. Ionescu-Sisești în 1926 susțin această concluzie: "țărănimă română are într-însă forțele necesare pentru ca să poată deveni o burghezie rurală, puternică, capabilă de cultură, o adevărată clasă de mijloc trezită la conștiința de stat și la spiritul european"⁴⁹.

Note și bibliografie

1. Stuart M. Blumin, *The Emergence of the Middle Class. Social Experience in the American City. 1760-1900*, Cambridge University, 1989; Pamela B. Pilbeam, *The Middle Classes in Europe. 1789-1914*, MacMillan, London, 1990; J. Kocka și A. Mitchell (eds), *Burgeois Society in the Nineteenth Century Europe*, Oxford/ Providence, 1993.
2. Ernest Gellner, *Conditions of liberty*, Hamish Hamilton, London, 1994, p. 56.
3. Jurgen Habermas, *The Structural Transformation of the Public Sphere*, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 1992, p. 109-110.
4. Jurgen Kocka, *The European Pattern and the German Case*, în J. Kocka și A. Mitchell (eds), op. cit., p. 10-12.
5. J. Habermas, op. cit., p. 106-107.
6. Bob Deacon, *Developments in East European social policy*, în Catherine Jones (ed), *New Perspectives on the Welfare State in Europe*, Routledge, London and New York, 1993a, p. 192-196; Bob Deacon, *Welfare in a Civil Society* (Report for the Conference of European Ministers Responsible for Social Affairs - United Nations European Region - Bratislava, June 28-July 2, 1993b), European Centre Wiena, p. 141-142.
7. Leonida Colescu, *Analiza recensământului general al populației României din 1899*, București, 1944, p. 28.
8. Gerald Ambrosius, William H. Hubbard, *A Social and Economic History of Twentieth-Century Europe*, Harvard University Press, Cambridge, Mass, 1989, p. 56-57.
9. G. D. Creangă, *Proprietatea rurală în România*, București, Institutul de arte grafice "Carol Gobl", 1907, p. 110.
10. Constantin Stere, *Tără de latifundiari*, Viața Românească, nr. 10, 1906, p. 624-625.
11. G.D. Scraba, *Starea socială a săteanului*, Institutul de arte grafice "Carol Gobl", 1907, p. 244-245.
12. D. Drăghicescu, *Partide politice și clase sociale*, București, 1922, p. 40.
13. V. Madgearu, *Evoluția economiei românești după războiul mondial*, București, 1940, p. 25-26.
14. Ibidem, p. 59-60. Petre Rădulescu, *Rezolvarea complexului problemelor rurale în România*, 1942, p. 217-218.
15. C. Garoflid, *Rolul social al proprietății mijlocii*, în *Arhiva pentru științe și reformă socială*, an VI, nr. 1, 1926, p. 51.
16. P. Rădulescu, op. cit., p. 219-220.

17. V. Madgearu, *Agrarianism, capitalism, imperialism*, București, 1936, p. 41-42.
18. C. Garoflid, *op. cit.*, p. 53.
19. L. Pătrășcanu, *Probleme de bază ale României*, ed. a III-a, Ed. de Stat, 1946, p. 93.
20. Mihai Manoilescu, *Rostul și destinul burgheziei românești*, Ed. "Cugetarea", București, 1994, p. 100.
21. Alex. Alimăneștianu, *Probleme politice, economice și sociale*, Edit. Societății cultural-material-literare, 1944, p. 48.
22. C. Garoflid, *op. cit.*, p. 54.
23. P. Suciu, *Populația Ardeahului și simțul realității social-economice*, Cluj, Ed. revistei "Societatea de mâine", 1925, p. 26-30.
24. P. Pilbeam, *op. cit.*, p. 8.
25. St. Antim, *Chestiunea socială în România*, vol. I, Buc., 1908, p. 75.
26. Rodolphe Rosetti, *La Roumanie et les juifs*, I.V. Socec, Bucharest, 1903, p. 96-97.
27. G.D. Creangă, *op. cit.*, p. 109.
28. C. Alimăneștianu, *Necesitatea de a se încuraja de către statul român anumite industrii*, Atel. de arte grafice, I.V. Socec, București, 1904, p. 35.
29. *Ibidem*, p. 31.
30. D. Drăghicescu, *Partide politice și clase sociale*, Institut. de arte grafice, București, 1922, p. 33-34.
31. *Ibidem*
32. Tony Bilton s.a., *op. cit.*, p. 116.
33. M. Manoilescu, *op. cit.*, p. 61.
34. *Idem*, p. 72-80.
35. *Idem*, p. 110-112.
36. L. Pătrășcanu, *op. cit.*, p. 146.
37. M. Manoilescu, *op. cit.*, p. 104-105; A. Jackson, *op. cit.*, p. 12; Jan Roxborough, *Theories of Underdevelopment*, The MacMillan Press Ltd., London, 1981, p. 78.
38. S. Samuilă, C. Georgescu, *Populația României*, București, 1937, p. 76.
39. *Idem*, p. 77.
40. N.C. Angelescu, *Tendințele evolutive ale societății românești*, f.a., p. 74.
41. L. Pătrășcanu, *op. cit.*, p. 146.
42. *Idem*
43. N. Abercombie, J. Urry, *op. cit.*, p. 3.
44. J. Seed, *op. cit.*, p. 115.
45. M. Manoilescu, *op. cit.*, p. 112.
46. Tony Bilton s.a., *op. cit.*, p. 101.
47. S. Manuilă, C. Georgescu, *op. cit.*, p. 41-45.
48. S. Blumin, *op. cit.*, p. 11.
49. G. Ionescu-Sisești, *Agricultura și socialismul*, în *Arhiva pentru știință și reformă socială*, anul VI, Editura pentru Institutul Social Român, București, 1926, p. 317.